

Autor

mjr mgr inż. Paweł Ostolski

p.ostolski@aon.edu.pl

Afiliacja: Wydział Zarządzania i Dowodzenia, AON

EWOLUCJA POLSKIEGO SZKOLNICTWA WOJSKOWEGO (cz. I)

Słowa kluczowe: szkolnictwo wojskowe, kształcenie, proces dydaktyczny, korpus podchorążych, wyższa szkoła wojskowa

Wstęp

Artykuł *Ewolucja polskiego szkolnictwa wojskowego* składa się z dwóch części. Pierwsza z nich obejmuje okres od 1765 roku do sierpnia 1939 roku, natomiast druga – od września 1939 roku do 2016 roku. Celem autora jest przybliżenie historii rozwoju oraz identyfikacja kluczowych problemów polskiego szkolnictwa wojskowego od jego początku do bieżącego roku. Zasadne wydaje się zwrócenie szczególnej uwagi na uwarunkowania i wynikające z nich potrzeby wszelkich zmian, które stanowiły źródło inspiracji dla osób odpowiedzialnych za kreowanie edukacji obronnej.

Wybrane problemy ewolucji polskiego szkolnictwa wojskowego w latach 1765-1939

Ubiegły rok utrwalił się w pamięci studentów, słuchaczy, żołnierzy, nauczycieli akademickich i pracowników Akademii Obrony Narodowej jako czas jubileuszu 25-lecia jej funkcjonowania. Wydarzenia tego typu skłaniają wielu ludzi do refleksji nad tym, co i jak było wcześniej oraz są przyczyną rozważań nad przyszłością. Stanowią również źródło inspiracji do zgłębiania wiedzy w zakresie problematyki, której tematy dominowały w wielu ożywionych dyskusjach, w ramach różnorodnych przedsięwzięć (seminariów, sympozjów i konferencji naukowych) realizowanych w ostatnim kwartale 2015 roku. Szczególnie takich tematów i zagadnień, co do których nie wszyscy zajmowali takie samo stanowisko, prezentując własne argumenty. Jednym z takich tematów było szkolnictwo wojskowe, jego początki i ewolucja.

Za początek szkolnictwa wojskowego zasadne wydaje się przyjmować drugą połowę XVIII wieku. *Szkolnictwo wojskowe w Polsce powstało i rozwinęło się w drugiej połowie XVIII stulecia*¹. Był to okres charakteryzujący się dążeniem do ratowania państwowości polskiej, której kryzys był konsekwencją panowania dynastii Wazów i Sasów. Stan naszej ojczyzny dobitnie opisuje porucznik 15. Pułku Ułanów Poznańskich Mieczysław Rostafiński w swoim dziele dedykowanym generałowi Józefowi Dowbór Muśnickiemu pt. *Zarys historii rozwoju wojskowości w Polsce (992-1792 r.)*². *Ciało Rzplitej w XVII w. było już, jeżeli tak się można wyrazić, mocno zniszczone chorobą, a zarodek tej choroby sięgał dawniejszych czasów. Rozpustna swawola nie uznawała nad sobą żadnej władzy, interes osobisty przykrywała pozorami dobra publicznego. Zbytek ubożył kraj i gdy środków nie starczało, zaczęła się nieznaną w wiekach poprzednich przedajność, usłużna naprzód w stosunku do własnego rządu, a potem i obcych monarchów. Samolubstwo objęło wszystkie bez wyjątku stany, z małemi tylko co do osób wyjątkami, skąd źródło swe wzięły owe częste konfederacje wojskowe, które kraj niszczyły gorzej od nieprzyjaciela, a z których nieprzyjaciel korzystając, zajmował ziemie Rzplitej i znajdował sobie tysiące stronników – rezultatem czego były kłótnie i targi z monarchą o rozdawanie urzędów, albo zarzucanie mu zdrady i łamanie praw krajowych*³.

Jedną z wielu form walki o wartości i wychowanie patriotyczne było powołanie 15 marca 1765 roku Szkoły Rycerskiej, nazywanej również Szkołą Kadetów. Jednak jej właściwa nazwa to Akademia Szlacheckiego Korpusu Jego Królewskiej Mości i Rzeczypospolitej⁴. Jej założycielem był król Polski Stanisław August Poniatowski, który dostrzegał w społeczeństwie brak fundamentalnych zasad moralności. Celem monarchy była odbudowa państwowości polskiej ze wszystkimi jej przymiotami poprzez wykształcenie i wychowanie młodego pokolenia szlacheckiej młodzieży. *Największą zasługą panowania Stanisława Augusta jest utworzenie „Szkoły Rycerskiej” czyli Korpusu Kadetów „dla edukacji młodzi szlacheckiej i sposobienia jej do zdatnych usług ojczyźnie w radzie i boju”, na którą król z własnych funduszy wyłożył 1½ miliona. Choć Stanisław August zatrzymał dla siebie szefostwo korpusu kadetów, jak również kierunek całego wychowania, to jednak faktycznie komendantem korpusu był książę Adam Czartoryski, generał ziem podolskich, autor „katechizmu politycznego”, który kadeci co sobota powtarzali przed brygadjerem i z których czerpali miłość ojczyzny i poczucie*

¹ S. Rutkowski, *Zarys dziejów polskiego szkolnictwa wojskowego*, MON, Warszawa, 1970, s. 17.

² M. Rostafiński, *Zarys historii rozwoju wojskowości w Polsce (992-1792 r.)*, Nakład księgarni Fr. Gutowskiego, Poznań, 1922.

³ Tamże, s. 80.

⁴ Zob. https://pl.wikipedia.org/wiki/Szkoła_Rycerska [dostęp: 15.03.2016].

honoru. Korpus był dzieckiem ks. Czartoryskiego. Korpus należał do najznakomitszych zakładów wychowawczych swojego czasu. Uczniowie korpusu byli najznakomitszymi ludźmi tej epoki, że wymienić Juliana Ursyna Niemcewicza, Kazimierza Nestora Sapiechę, generała Dąbrowskiego, generała Kniaziewiczza i nieśmiertelnego Kościuszkę. W Korpusie kształciło się do 200 kadetów. W roku 1766 wyrażając swą wdzięczność królowi, stany postanowiły, aby insygnja królewskie były zawsze zachowane na wszelkich znakach korpusu i ryszpunku. W roku 1768 pałac Kazimierzowski „dziedziczny” królewski stał się własnością szkoły. Oprócz warszawskiego Korpusu Kadetów w latach 1774 i 1775 istniał jeszcze Korpus w Grodnie na dwudziestu kilku kadetów. Ten sam Korpus zapewne był przeniesiony do Wilna jak „Korpus IKMości Kadetów Wileńskich”⁵.

Zapisy odnoszące się do Szkoły Rycerskiej są niejednoznaczne, ponieważ istnieją rozbieżności co do nazwy samej szkoły, jak również tytułu – *Katechizm Kadecki*⁶. Na stronie internetowej Repozytorium Cyfrowego Instytutów Naukowych zamieszczono starodruk *Katechizmu Kadeckiego*. Zakładając dużą wiarygodność źródła, uważam, że można uznać jego prawdziwość i stwierdzić, że nazwa ta jest właściwa i właśnie taka powinna być używana.

Nazwa własna *Akademia Szlacheckiego Korpusu Jego Królewskiej Mości i Rzeczypospolitej*⁷ wydaje się najbardziej oddawać i uzasadniać ideę, jaka przyświecała polskiemu królowi. Zadanie utworzenia akademii powierzone zostało wielkiemu autorytetowi i znakomitemu mężowi stanu Adamowi Kazimierzowi Czartoryskiemu, który propagował zarówno idee patriotyczne, jak i wartości moralne oraz duchowe. W opracowanym przez siebie *Katechizmie kadeckim* zawarł podstawowe wymagania i zasady obowiązujące kadetów w zakresie cnoty, miłości ojczyzny i drugiego człowieka⁸.

Programowy zakres kształcenia obejmował edukację ogólną i wojskową (specjalistyczną), ale również lekcje fechtunku, tańca, jazdy konnej czy muzyki. Można się zastanawiać, co było bardziej, a co mniej ważne, jednak nie da się nie doceniać wagi znaczenia, jakie odgrywało wychowanie prawego obywatela, któremu nie były obojętne wiara, honor i patriotyzm. Główny cel szkolenia stanowiło wykształcenie ogólne i doskonalenie zdolności samodzielnego myślenia. Dlatego nauka obowiązkowa wynosiła początkowo 30 godzin tygodniowo, natomiast w odniesieniu do starszych roczników tylko 24 godziny. Zapewniono w ten sposób więcej czasu na naukę własną. Na

⁵ M. Rostafiński, *Zarys...*, s. 127.

⁶ Zob. <http://rcin.org.pl/dlibra/docmetadata?id=45418> [dostęp: 15.03.2016].

⁷ J. Gdański, M. Machynia, C. Srzednicki, K. Stepan, *Wojsko Koronne. Formacje Tarłowicy, szkolnictwo wojskowe. Varia, Uzupełnienia*, Kraków, 2003, s. 65.

⁸ Zob. <http://rcin.org.pl/dlibra/docmetadata?id=45418> [dostęp: 15.03.2016].

*uwagę też zasługuje szerokie stosowanie metody pogłądowej. Wykorzystywano wiele pomocy naukowych: różne narzędzia, ilustracje, mapy, planetarium, zbiory mineralogiczne i botaniczne, portrety sławnych ludzi*⁹.

Wzorem Akademii Szlacheckiego Korpusu Jego Królewskiej Mości i Rzeczypospolitej Karol Radziwiłł założył Korpus Kadetów w Nieświeżu w 1767 roku. Funkcjonował jako uczelnia prywatna mająca kształcić do 48 uczniów, ale istniał tylko dziesięć lat. Ponadto Antoni Tyzenhaus utworzył w Grodnie w 1774 r. Korpus Kadetów, który został przeniesiony w roku 1782 do Wilna i kształcił do 24 kadetów¹⁰.

Kolejnymi instytucjonalnymi placówkami szkolnictwa wojskowego w Polsce były utworzone w Warszawie w latach 1780-1781 *Główna Szkoła Artyleryczna* i powiązana z nią *Szkoła Inżynierska*. *Według instrukcji Departamentu Wojskowego w Głównej Szkole Artylerycznej mogło uczyć się 42 kadetów rekrutowanych po trzech z każdej kompanii artylerii. Wstępowali też do szkoły ochotnicy, zwłaszcza wywodzący się z mieszczan. Przyjmowano ich chętnie, ponieważ poświęcali się służbie wojskowej. Natomiast zamężniejsza młodzież pochodzenia szlacheckiego po ukończeniu szkoły nie zawsze pozostawała w służbie wojskowej*¹¹.

Dynamiczny rozwój polskiego szkolnictwa wojskowego skłonił księcia Augusta Sułkowskiego do utworzenia w 1783 roku Korpusu Kadetów w Rydzynie, gdzie kształcono kilkunastu synów szlacheckich. Ponadto w 1787 roku Podsekretarz Wielki Koronny Wincenty Potocki założył również prywatny Korpus Kadetów w Niemirowie na Podolu¹².

Jednym z ważniejszych wydarzeń z okresu początków polskiej edukacji obronnej jest założenie w Wilnie Szkoły Korpusu Inżynierów przez wybitnych wychowanków Akademii Szlacheckiego Korpusu Jego Królewskiej Mości i Rzeczypospolitej, wśród których znaleźli się ppłk Jakub Jasiński i kpt. Michał Sokolnicki. *Program nauk w Szkole Korpusu Inżynierów dawał kadetom podstawy teoretyczne, a także zapoznawał ich praktycznie z pracą inżynierów wojskowych. Wykładano matematykę, fortyfikację, taktykę, pirotechnikę, rysunki techniczne, geografię i topografię. Uczono też języka francuskiego. Duży nacisk w procesie kształcenia kładziono na zajęcia praktyczne; sporządzanie planów, wykonywanie umocnień stałych i polowych. W roku 1792 rozszerzono zakres nauk w tej uczelni o architekturę cywilną, hydraulikę i minerstwo*¹³.

Rozwój polskiej nauki w obszarze obronności został przerwany w 1794 roku po upadku insurekcji kościuszkowskiej, a rok przed trzecim rozbiorem Polski. Na ziemiach polskich będących pod zaborem pruskim utworzono

⁹ S. Rutkowski, *Zarys...*, s. 29.

¹⁰ Zob. tamże, s. 35.

¹¹ Tamże, s. 35-36.

¹² Zob. tamże, s. 36.

¹³ Tamże, s. 36.

Korpusy Kadetów w Chełmnie (1775 r.) i w Kaliszu (1795 r.), których absolwenci, wywodzący się z byłej szlachty polskiej, mogli kontynuować kształcenie w innych pruskich uczelniach wojskowych. Taki stan trwał do 1807 roku¹⁴. *Z chwilą przejścia korpusów pod zarząd polski, dostęp do nich otwarto dla wszystkich stanów, lecz tylko obywateli Księstwa Warszawskiego. Pierwszeństwo jednak przy przyjęciu do korpusów kadetów mieli synowie osób wojskowych, urzędników państwowych i ziemian. Wyjątki czyniono dla wybitnie zdolnych synów chłopskich. Faktycznie w korpusach mogły się uczyć tylko dzieci bogatej szlachty, ponieważ opłata za naukę wynosiła 1200 zł rocznie*¹⁵.

Jednak ci, którym nie był obojętny los ojczyzny, podjęli walkę wyzwolenczą w formie, jaką była od 1797 roku możliwość wstępowania do Legionów Polskich we Włoszech. Brali udział w wielu bitwach napoleońskich, doskonaląc swój kunszt dowódczy. W 1807 roku z pozostałości Legionów Polskich we Włoszech utworzono Legię Polską, a po opanowaniu przez Armię Napoleońską Warszawy przemianowano ją na Legię Nadwiślańską. Było to możliwe ze względu na wydanie 14 stycznia 1807 roku dekretu Napoleona, na mocy którego ustanowiono Komisję Rządzącą. Miała ona zadanie sprawowania władzy na ziemiach polskich, które po trzecim rozbiore znajdowały się w zaborze pruskim¹⁶. *W roku 1808 utworzona została w Warszawie Szkoła Zakładowa Artylerii i Inżynierii. Etat szkoły przewidywał 48 słuchaczy. Nauka trwała dwa lata, dla najzdolniejszych – trzy (klasa dodatkowa). Kierowała szkołą Rada Dyrekcyjna, na czele której stał ppłk Rydel. Rada opracowała program nauczania oraz zasady wychowania*¹⁷. Szkoła ta funkcjonowała tylko rok, ponieważ *Dekretem z dnia 11 lutego 1809 r. utworzono w Warszawie Szkołę Aplikacyjną Artylerii i Inżynierii o rocznym programie nauczania. Uczelnia ta powstała w oparciu o wzory francuskie. Wstępowały do niej osoby cywilne (w wieku 16-24 lat) oraz żołnierze służby czynnej. Ci ostatni nie mogli przekroczyć 30 roku życia. Kandydaci do Szkoły Aplikacyjnej składali egzamin konkursowy z arytmetyki, geometrii początkowej, trygonometrii, algebry, statystyki i rysunków. Po pomyślnym złożeniu egzaminu otrzymywali oni stopień podporucznika i byli zaliczani w stan słuchaczy szkoły. Dobór kandydatów był staranny, zwłaszcza że przyjmowano tylko dwunastu*¹⁸.

Na ziemiach Królestwa Polskiego w lipcu 1815 roku zostały utworzone Szkoły podchorążych piechoty i jazdy, których celem było wykształcenie ofi-

¹⁴ Zob. http://dlibra.bg.ajd.czyst.pl:8080/Content/3034/Historia_14_85.pdf [dostęp: 15.03.2016].

¹⁵ S. Rutkowski, *Zarys...*, s. 41.

¹⁶ Zob. <http://www.agad.archiwa.gov.pl/pomoce/KRz174.xml> [dostęp: 15.03.2016].

¹⁷ S. Rutkowski, *Zarys...* s. 42.

¹⁸ Tamże, s. 44.

cerów zgodnie z modelem armii carskiej. *Podchorążowie do tych szkół napływali ze wszystkich zaborów i wywodzili się głównie ze średniozamożnej szlachty. Droga do szkół wojskowych wiodła poprzez pułki liniowe, gdzie kandydaci spędzali często po kilka lat w oczekiwaniu na skierowanie. Mimo że posiadali ukończoną szkołę średnią, a nierzadko i studia uniwersyteckie, w pułkach traktowani byli jako zwykli szeregowcy*¹⁹. Szkoła Podchorążych Piechoty kształciła około 200 podchorążych, a Szkoła Podchorążych Jazdy około 100. Program kształcenia zakładał dwuletni cykl przygotowania oficera, jednak ze względu na brak wolnych etatów dla absolwentów w pułkach kształcenie przedłużano nawet do pięciu lat. W celu właściwej organizacji procesu dydaktycznego utworzono brygady, liczące po 32 podchorążych jako podstawową komórkę szkoleniową. Program zajęć zawierał znajomość służby polowej w zakresie od umiejętności szeregowego poprzez wszystkie szczeble dowodzenia do pułku włącznie. Poznawali także teoretyczne podstawy dowodzenia i działań bojowych brygady i dywizji²⁰. *Awans na podporucznika możliwy był po odbyciu dodatkowej służby liniowej, zazwyczaj trzy-czteroletniej i pomyślnym zdaniu egzaminu*²¹. Analizując powyższe zapisy, łatwo wywnioskować, że minimalny czas niezbędny do wykształcenia oficera z uwzględnieniem uwarunkowań służby liniowej i praktyki liniowej w pułkach wynosił od 6 do kilkunastu lat (zakładając co najmniej 6 lat służby w jednostce i dodając 5 lat kształcenia, ze względu na brak możliwości wyznaczenia na etat oficerski po minimalnym okresie – dwóch lat kształcenia).

Pierwszą wyższą uczelnią wojskową w Polsce była *Szkoła Aplikacyjna Artylerii i Inżynierii*²², która utworzona została w 1820 roku. *Odtworzona w Królestwie Kongresowym Szkoła Aplikacyjna w Warszawie była najwyższym wojskowym ośrodkiem dydaktycznym w tamtym czasie. Jej zadaniem było stworzenie przeciwwagi dla korpusu oficerskiego pozostającego w służbie po wojnach napoleońskich [...]. Trzyletni program kształcenia obejmował przedmioty ogólne: matematykę wyższą, fizykę, chemię, języki obce oraz Religię i moralność, a także przedmioty wojskowe przydatne oficerom sztabowym*²³. Podobną placówką dydaktyczną była założona w 1825 roku *Zimowa Szkoła Artylerii w Warszawie [...]. W szkole tej kadeci i podoficerowie zapoznawali się teoretycznie i praktycznie z zasadami służby artyleryjskiej. Obok artylerii wykładano fortyfikację, matematykę i służbę piechoty*²⁴. Obydwie szkoły funkcjonowały do wybuchu powstania listopadowego w 1830 roku. *W czasie powstania listopadowego szkoły wojskowe zawiesiły działal-*

¹⁹ Tamże, s. 47.

²⁰ Zob. S. Rutkowski, *Zarys...*, s. 47-48.

²¹ K. Krakowski, *Współczesna dydaktyka wojskowa*, AON, Warszawa, 2014, s. 53.

²² S. Rutkowski, *Zarys...*, s. 49.

²³ K. Krakowski, *Współczesna...*, s. 53-54.

²⁴ S. Rutkowski, *Zarys...*, s. 51.

ność. Zarówno kadra szkół jak i słuchacze brali udział w działaniach bojowych. Na ich miejsce organizowano tymczasowe szkoły wojskowe. Jedną z nich była Szkoła Legii Akademickiej, która powstała w grudniu 1830 r. Instruktorów dostarczyła Szkoła Podchorążych Piechoty oraz Szkoła Aplikacyjna. Na plan pierwszy wysunięto szkolenie akademików w służbie pieszej. Po krótkim przeszkoleniu absolwentów Szkoły Legii Akademickiej awansowano do stopni podporuczników i wcielono do pułków. Podobna szkoła tymczasowa była utworzona w Telszach na Litwie²⁵.

Upadek powstania listopadowego wydaje się zamykać pewien etap ewolucji polskiego szkolnictwa wojskowego w latach 1765-1831, w którym:

- podjęto walkę o wartości i przywrócenie moralności młodego pokolenia szlachty polskiej jako przyszłych autorytetów społecznych;
- dążono do wszechstronnego kształcenia ogólnego i w ściśle określonych dziedzinach specjalistycznego;
- dominowało twórcze myślenie oraz przejawianie kreatywności w rozwiązywaniu problemów teoretycznych i praktycznych;
- unikano wpływów koniunkturalnych państw zaborczych, a szczególnie carskiej Rosji;
- zapoczątkowano wyższe szkolnictwo wojskowe piechoty i rodzajów wojsk.

Kolejnym etapem rozwoju edukacji wojskowej jest okres, który można podzielić na dwie fazy: pierwszą przypadającą na lata związane z brakiem podmiotowości państwowości polskiej oraz drugą przypadającą na lata 1918-1939. *Pod auspicjami znanych i zamożnych protektorów lub rządów państw przychylnych sprawie polskiej powstały i przez pewien czas funkcjonowały polskie szkoły wojskowe w Dijon, Avignon, Chateauroux, Cahors, Besancon, Bourges, Tuluzie i Paryżu*²⁶. Już bowiem w roku 1832 powstają, często samorzutnie, pierwsze polskie szkoły wojskowe we Francji. Jednym z pierwszych był kurs wojskowy Besancon zorganizowany z inicjatywy generała K. Kniaziewicza we wrześniu 1832 r. [...]. W lutym 1833 r. zorganizowany został z inicjatywy Towarzystwa Pomocy Naukowej kurs wojskowy w Bourges [...]. W latach 1832-1833 poczyniono pewne próby zorganizowania polskich kursów wojskowych w Avignon i Cahors. Najlepsze jednak warunki dla tworzenia polskich kursów wojskowych istniały w Paryżu. Tutaj zatrzymało się najwięcej dowódców wojskowych, tu miały siedzibę stowarzyszenia emigracyjne dysponujące środkami materialnymi. Dlatego też od roku 1833 prawie bez przerwy do roku 1870 w Paryżu organizowano polskie szkoły wojskowe. Bardziej znaną z nich była szkoła wojskowa założona w roku 1833 przy poparciu ks. A. Czartoryskiego. W szkole tej uczyło się 40

²⁵ Tamże, s. 51.

²⁶ K. Krakowski, *Współczesna...*, s. 54.

uczniów²⁷. Program kształcenia obejmował taktykę piechoty, taktykę jazdy, artylerię, topografię i architekturę.

Kolejna inspiracja ewolucji polskiej edukacji wojskowej przypada na lata czterdzieste XIX wieku. *W latach 1846-1848 istniała Polska Szkoła Wojenna w Paryżu. Powstanie tej szkoły związane było z przybyciem do Francji nowej fali uchodźców, przeważnie młodzieży, po powstaniu krakowskim roku 1846 [...]. W roku 1848 podjęto próby utworzenia polskiej szkoły wojskowej w Bolonii, gdzie zgromadziła się garstka Polaków – ochotników do armii króla Sardynii Karola Alberta, który prowadził wojnę z Austrią [...]. W roku 1849 powstała Szkoła Wyższa Polska w Mont Parnasse (Francja)²⁸. Program szkoły oprócz przedmiotów ścisłych i humanistycznych obejmował również wojskowe, a jej absolwenci mieli prawo wstępu do francuskiej szkoły wojskowej w Saint-Cyr²⁹.*

Wspólne cele narodowowyzwoleńcze Włochów i Polaków doprowadziły 1 października 1861 roku do utworzenia Polskiej Szkoły Wojskowej w Genui³⁰, odpowiedniczki Szkoły Wojennej założonej przez Ludwika Mirosławskiego i Józefa Wysockiego w 1860 roku w Paryżu oraz zamkniętej po politycznej interwencji Rosji. Niestety i w Genui szkoła musiała przestać funkcjonować po decyzji o jej przeniesieniu do Cuneo 26 kwietnia i ostatecznym rozformowaniu 30 lipca 1862 roku w skutek uznania Królestwa Włoch przez Rosję, co przyczyniło się do takiej decyzji rządu włoskiego. Polakom, 300 uczniom i instruktorom, zaproponowano wstąpienie do armii włoskiej, jednak niemal wszyscy odmówili, a rok później wzięli udział w powstaniu styczniowym³¹.

Nurt edukacji wojskowej w formie konspiracyjnej był organizowany także na ziemiach polskich. *Już w 1862 r. powstała w Krakowie szkoła wojskowa założona przez instruktora fechtunku Franciszka Rothenbruna [...]. W roku 1863 powstały konspiracyjne szkoły podchorążych w Warszawie i Krakowie oraz szkoła podoficerska w rejonie Łęczycy [...]. Po upadku powstania styczniowego polskie szkoły i kursy wojskowe przestały istnieć³². Państwa zaborcze, a szczególnie Rosja i Niemcy, zdecydowanie przystąpiły do zwalczania wszystkiego co polskie w niezłomnym narodzie. Wszystkie działania zmierzały do ostatecznego załamania ducha walki narodowowyzwoleńczej. Rosja carska już od roku 1864 zaczęła likwidować wszystko, co wiązało się z mianem Polski. Ostre represje spadły na wszystkie środowiska patriotyczne. Również w zaborze pruskim wzmożyły się represje przeciwko*

²⁷ S. Rutkowski, *Zarys...*, s. 53.

²⁸ Tamże, s. 54-55.

²⁹ K. Krakowski, *Współczesna...* s. 54.

³⁰ Zob. tamże, s. 54.

³¹ Zob. S. Rutkowski, *Zarys...*, s. 57.

³² Tamże, s. 58.

Polakom. Wzmocnił się proces germanizacji szkolnictwa, wprowadzono wyłączość języka niemieckiego w administracji i sądownictwie. Od roku 1885 rozpoczyna się wzmożony etap germanizacji znany pod nazwą Kulturkampf³³. Jest to pięćdziesięcioletni okres przerwy w polskiej edukacji wojskowej.

Nadzieje odrodzenia się niepodległej Polski powracają dopiero na początku XX wieku. Źródłem jest kryzys polityczny pomiędzy państwami zaborczymi. Najlepsze uwarunkowania powstają w Galicji, co wykorzystuje młodzież akademicka. Tworzone są różne związki i organizacje takie, jak: Związek Strzelecki, Strzelec, Polski Związek Wojskowy oraz Armia Polska. *Z organizacji tych wyłoniły się Drużyny Strzeleckie³⁴. W 1911 roku władze Armii Polskiej utworzyły Polskie Drużyny Strzeleckie. Polskie Drużyny Strzeleckie stanowiły właściwie szkołę wojskową o trzech stopniach nauczania: niższym, średnim i wyższym. Kształcono w nich starszych strzelców, podoficerów i podchorążych. Na uwagę ze względu na program i czas trwania nauki zasługuje Szkoła Wyższa Polskich Drużyn Strzeleckich, kształcąca kandydatów na oficerów³⁵. Struktura szkolenia w Związkach Strzeleckich była bardzo niejednorodna. Program nauczania, trwającego dla kandydatów na oficerów osiem miesięcy (później 18 miesięcy), dostosowany był do potrzeb regularnej armii. W części teoretycznej wykładano: taktykę, służbę inżynieryjną, terenoznawstwo, organizację armii obcych, teorię strzelań, geografii wojenną i administrację wojskową, wykładano też strategię oraz taktykę wojny partyzanckiej. Część praktyczna obejmowała musztrę, ćwiczenia taktyczne, regulamin służby polowej, technikę budowy umocnień stałych i polowych³⁶.*

Wybuch pierwszej wojny światowej wymusił mobilizację polskich związków i organizacji wojskowych. *W oparciu o te organizacje militarne powstały Legiony Polskie podporządkowane pod względem politycznym Naczelnemu Komitetowi Narodowemu (NKN), a pod względem wojskowym – armii austriackiej. Ponieważ do Legionów napłynęła znaczna liczba ochotników, z których utworzono kilka pułków, zaistniała potrzeba dalszego kształcenia polskich kadr wojskowych. W tym celu NKN zwrócił się do Naczelnej Komendy Armii Austriackiej (AOK) z prośbą o pozwolenie otwarcia polskiej szkoły podchorążych. Szkoła ta rozpoczęła działalność w Krakowie w dniu 9 października 1914 r. [...]. Do szkoły podchorążych przyjęto 72 żołnierzy. Wśród nich wielu było absolwentami wyższych uczelni. W połowie listopada 1914 r. szkoła podchorążych została ewakuowana do Jabłonkowa, nastę-*

³³ Tamże, s. 60.

³⁴ Tamże, s. 62.

³⁵ Tamże, s. 66.

³⁶ K. Krakowski, *Współczesna...*, s. 56.

nie na Węgry do Marmarosz Sziget. W kwietniu 1915 r. powróciła do Kamieńska, gdzie rozpoczęło się normalne szkolenie³⁷. Niestety już w lipcu została rozwiązana.

Reaktywacja kształcenia oficerów nastąpiła w 1916 roku w Legionowie, jednak trwała tylko do 1917 roku z powodu rozwiązania Legionów Polskich i wraz z nimi szkoły przyfrontowej Legionów. Od 20 września 1916 r. Legionom Polskim nadano nową nazwę Polski Korpus Posiłkowy, przy którym w utworzonej szkole podchorążych szkolono oficerów na stanowiska dowódców plutonów i kompanii aż do jej rozwiązania w lipcu 1917 roku³⁸. Również w 1917 roku utworzono szkołę podchorążych w Ostrowi Mazowieckiej, która funkcjonowała do 1918 roku i w listopadzie została przejęta przez państwo Polskie. *Najwięcej jednak szkół podchorążych powstało poza granicami kraju: w Stanach Zjednoczonych (1917-389 podchorążych), Rosji (1917-174 podchorążych), Francji (1918 ...). Przy poszczególnych dywizjach I Korpusu Polskiego w Rosji powstały dodatkowo szkoły wojskowe, w których w krótkich sześciu- i ośmiotygodniowych kursach szkolono oficerów przybyłych do korpusu z armii carskiej pod komendą francuską i polską. Takie szkoły powstały przy IV i V Dywizji Strzelców Polskich w Kubaniu i na Dalekim Wschodzie*³⁹.

Placówką kształcącą kadrę oficerską w latach 1917-1939 była Szkoła Podchorążych Piechoty, której absolwenci stanowili Polską Siłę Zbrojną w okresie 1917-1918, natomiast po odzyskaniu przez Polskę niepodległości w latach 1918-1939 wchodzili w skład Wojska Polskiego. Pierwszą grupę utworzyli ci podchorążowie, którzy złożyli przysięgę na wierność Niemiec, wobec tych, którzy tego nie uczynili, zastosowano internowanie, a była to zdecydowana większość. Rekrutację przeprowadzono z żołnierzy Polskiego Korpusu Posiłkowego, a w myśl niemieckiej ideologii wypromowano ponad 230 absolwentów⁴⁰.

Reaktywacja ojczystego wychowania i kształcenia obronnego nastąpiła w 1918 roku po odzyskaniu przez Polskę niepodległości. Trwająca 123 lata przerwa w istnieniu suwerennego państwa była silnym impulsem do utworzenia trzech korpusów kadetów. Już 30 października 1918 roku w Łobzowie powstaje Korpus Kadetów Nr 1, w skrócie oznaczany KK-1. Po trzech latach zostaje przeniesiony do Lwowa i funkcjonuje tam do 1939 roku jako Korpus Kadetów nr 1 im. Marszałka Józefa Piłsudskiego. Rok po utworzeniu KK-1 28 września 1919 roku sformowany zostaje Korpus Kadetów Nr 2, w skrócie oznaczany KK-2 w Modlinie. Po siedmiu latach przeniesiony do Chełma, a w 1936 roku po dyslokacji do Rawicza połączony z Korpusem Kadetów Nr

³⁷ S. Rutkowski, *Zarys...*, s. 66-67.

³⁸ Zob. Tamże, s. 67.

³⁹ K. Krakowski, *Współczesna...*, s. 57.

⁴⁰ Zob. S. Rutkowski, *Zarys...*, s. 89.

3 utworzonym 1 września 1925 roku w Rawiczu. W wyniku połączenia w latach 1936-1939 funkcjonował w Rawiczu Korpus Kadetów Nr 2 im. Marszałka Rydza-Śmigłego⁴¹.

Szkoła Podchorążych Piechoty również odrodziła się po zrzuceniu jarzma zaborców. Na słuchaczy rekrutowano cywilnych ochotników, żołnierzy byłych armii zaborczych, absolwentów austriackich szkół wojennych, a w listopadzie 1919 roku przyjęto słuchaczy Szkoły Podchorążych Armii Polskiej we Francji. Do końca 1920 roku wykształcono ponad 3,5 tys. oficerów, przy czym pod zaborem austriackim tylko niespełna 300, czyli nawet nie 10% w porównywalnym okresie funkcjonowania tej szkoły. Niewątpliwie motywacją do takiego działania była pilna potrzeba pozyskania kadry dowódczej do prowadzenia bojów i walk w ramach trwającej wojny polsko-bolszewickiej⁴².

Wielkim wyzwaniem Polski międzywojennej było szkolnictwo wojskowe po odzyskaniu niepodległości. *Ewidencja Sztabu generalnego WP, jak to wynika z dokumentu datowanego 24 maja 1920 r., ujmowała 963 516 wojskowych, w tym 40 478 oficerów, 321 chorążych, 155 599 podoficerów i 767 118 szeregowców. Po uwzględnieniu zmobilizowanych w następnych tygodniach, zwerbowanych do tak zwanej Armii Ochotniczej i po przybyciu szczytków 5 dywizji strzelców z Rosji, co nastąpiło 1 lipca 1920 roku, Wojsko Polskie znalazło się, mimo strat poniesionych podczas działań odwrotowych, w szczytowym okresie swojego rozwoju. W jego szeregach na przełomie pierwszej drugiej dekady sierpnia było zapewne ponad milion żołnierzy*⁴³.

Zakończenie wojny polsko-rosyjskiej pozwoliło na dokonanie zmian i reform szkolnictwa wojskowego. Cykl szkolenia kandydatów na oficerów określono na trzy lata, z czego pierwszy rok był przeznaczony na dokonanie selekcji kandydatów, którzy zamierzali zostać oficerami. Rozpoczynali oni roczny kurs unitarny i dopiero po jego ukończeniu otrzymywali stopień podchorążego, co dawało im także prawo wstępu do szkół oficerskich innych rodzajów wojsk. We wrześniu 1922 roku miała miejsce inauguracja pierwszego rocznika Oficerskiej Szkoły Piechoty, która zakładała dwuletni cykl szkolenia. Kształcenie w takiej strukturze realizowane było aż do 1937 roku, kiedy to zdecydowano o likwidacji batalionu unitarnego i do szkoły zaczęto przyjmować tylko absolwentów dywizyjnych kursów podchorążych rezerwy. We wrześniu 1939 szkołę przeformowano w 114 i 116 Pułk Piechoty, biorące udział w kampanii wrześniowej.

Utworzenie w listopadzie 1918 roku przez Józefa Piłsudskiego, jako Tymczasowego Naczelnika Państwa Polskiego, Marynarki Wojennej dało

⁴¹ Zob. K. Krakowski, *Współczesna...*, s. 62.

⁴² Zob. S. Rutkowski, *Zarys...*, s. 90.

⁴³ P. Stawecki, *Zarys dziejów wojskowości polskiej w latach 1864-1939*, MON, Warszawa, 1990, s. 270.

podstawę do organizowania tego rodzaju sił zbrojnych, jak również wygenerowało jedno z głównych zadań, jakim było rozwinięcie systemu szkolenia. Początkowo realizowano tylko szkolenie specjalistów i poborowych z powodu problemu wynikającego z dużego braku kadr podoficerskich. Sformowano w tym celu Szkołę Marynarzy i dywizjon ćwiczebny w 1920 roku, natomiast rok później rozpoczęto przeszkalanie oficerów i podoficerów wojsk lądowych do służby na okrętach w ramach Tymczasowych Kursów Instruktorskich dla Oficerów, organizowanych w Toruniu przez 18 miesięcy, z czego 8 miesięcy trwała praktyka na okrętach.

Kształcenie oficerów Marynarki Wojennej od 6 listopada 1922 roku realizowano w Oficerskiej Szkole Marynarki Wojennej w Toruniu. Wymiar nauki wynosił 2 lata, a w 1924 roku został zwiększony do 3 lat. Reorganizacja szkolnictwa wojskowego w 1928 roku skutkowałą zmianą nazwy na Szkołę Podchorążych Marynarki Wojennej, a na uwagę zasługuje fakt, że na wzór francuski realizowano w niej 7 różnego rodzaju kursów taktycznych i specjalistycznych. Szczególnie inspirujące jest także to, że na 208 absolwentów szkoleniem w ramach kursów objęto aż 158 oficerów. Dyslokacja Szkoły Podchorążych Marynarki Wojennej nastąpiła w 1938 roku z Torunia do Bydgoszczy, następnie jej ewakuacja 1 września 1939 roku do Pińska oraz rozwiązanie 12 września 1939 roku.

Wojsko Polskie, będące w latach 1918-1920 w stadium intensywnego, coraz pomyślniejszego rozwoju, wymagało odpowiedniego wyszkolenia. Zadanie to spełniało rodzime, niezłe rozbudowane, szkolnictwo. Czołową rolę w jego systemie odegrała Szkoła Oficerów Sztabu Generalnego, uruchomiona 15 czerwca 1919 r., a od 12 stycznia 1920 r. występująca jako Szkoła Sztabu Generalnego i dopiero w sierpniu 1922 r. przemianowana na Wyższą Szkołę Wojenną. Pierwszym jej komendantem był gen. Stanisław Puchalski. Została zorganizowana przy wydatnej pomocy oficerów Wojskowej Misji Francuskiej (m.in. gen. Spire, płk Jordan, zwłaszcza zaś płk Ludwik Faury, wykładowca taktyki i od 1921 r. dyrektor nauk). Organizację i zadania uczelni ustalał jej Tymczasowy Statut i Regulamin Wewnętrzny. Zgodnie z jego przepisami cel szkoły stanowiło przygotowanie oficerów wojsk lądowych do służby w Sztabie Generalnym lub na stanowiska dowódców pułków, szefów sztabów wielkich jednostek (związków taktycznych) oraz do pełnienia funkcji w oddziałach operacyjnych sztabów armii. Na kurs nauki, trwający 2 lata, przyjmowano oficerów z cenzusem, starszych i młodszych⁴⁴.

Kandydatów kwalifikowano na podstawie zdanego egzaminu konkursowego z zakresu regulaminów wojskowych, w tym instrukcji strzeleckiej oraz musztry piechoty, a ponadto z taktyki oraz języka polskiego, niemieckiego i rosyjskiego. Warunkiem koniecznym było także pełnienie służby frontowej. *Proces nauczania ujęty był w cykle: I – przedmiotów wojskowych, II – nauk*

⁴⁴ Tamże, s. 274.

społeczno-prawnych, III – ogólnokształcący, IV – języków obcych, V – przedmiotów nieobowiązkowych, VI – ćwiczeń fizycznych, władania bronią i jazdy konnej. W ramach przedmiotów wojskowych studiowano zagadnienia związane z organizacją i administracją wojskową (struktura organizacyjna armii, organizacja i służba Sztabu Generalnego, przegląd organizacji obcych sztabów generalnych, struktura organizacyjna i kompetencje Ministerstwa Spraw Wojskowych), z wychowaniem wojskowym (regulamin służby wewnętrznej, przepisy dyscyplinarne, wojskowy kodeks karny, psychologia i pedagogika wojskowa), z taktyką i wykształceniem bojowym wojsk (taktyka elementarna, regulaminy musztry, taktyka stosowana działań polowych i pozycyjnych, regulaminy polowe, wypracowania taktyczne), z techniką wojskową (artyleria, fortyfikacje), a także z organizacją i techniką działania kancelarii wojskowej. W ramach cyklu nauk społecznych i prawnych studiowano socjologię, ekonomię społeczną (polityczną), prawnoznawstwo ogólne, prawo państwowe, prawo międzynarodowe i politologię. W zakres cyklu ogólnokształcącego wchodziły: historia powszechna, historia Polski, tak zwane przyrodoznawstwo syntetyczne (fizyka, chemia), wyższa matematyka, geometria wykreślna i historia filozofii. W nauce języków pogłębiano znajomość niemieckiego, rosyjskiego i francuskiego. W zakresie przedmiotów nieobowiązkowych słuchacze mogli poznawać zasady buchalterii, stenografii lub język nie objęty nauczaniem w sposób obligatoryjny. W ramach cyklu związanego z wychowaniem fizycznym uprawiano gimnastykę, poznawano zasady boksu, dżudo oraz innych systemów walki, ćwiczone bieg i pływanie, podejmowano naukę prowadzenia pojazdów mechanicznych, używania broni białej, krótkiej, ręcznej maszynowej oraz obsługi dział, a ponadto jazdy konnej⁴⁵.

Na uwagę zasługuje różnorodność stosowanych form i metod działalności szkoleniowej, zwane wówczas *formy nauczania*, jak: wykłady, konwersatoria, ćwiczenia ustne, pisemne i zespołowe, gry wojenne, ćwiczenia aplikacyjne i szkieletowe, podróże taktyczne, krajoznawcze, historyczno-wojskowe i pokazy⁴⁶.

Prowadząc rozważania w obszarze szkolnictwa wojskowego, nie można pominąć problematyki szkolenia rezerw osobowych. Dlatego należy przypomnieć termin szkolenia podchorążych rezerwy, dzisiaj w skrócie zwany SPR, a pochodzący od pierwszych liter Szkoły Podchorążych Rezerwy oznaczającej w Wojsku Polskim szkołę wojskową, która zajmuje się kształceniem kandydatów na oficerów rezerwy.

Pierwsze Szkoły Podchorążych Rezerwy utworzono w okresie międzywojennym, kiedy to do służby powoływani byli poborowi z tak zwanym cenzusem, którzy posiadali wykształcenie średnie lub wyższe. Ich służba trwała

⁴⁵ Tamże, s. 274-275.

⁴⁶ Tamże, s. 275.

rok, a składała się na nią nauka w szkole zakończona egzaminem oraz awansem na kolejny wyższy stopień wojskowy kaprała lub plutonowego i nadaniem tytułu podchorążego rezerwy. Po pomyślnie zdanych egzaminach i awansowaniu podchorążowie odbywali praktykę dowódczą w jednostkach wojskowych. Następnie byli zwalniani do rezerwy, a stopień oficerski mogli uzyskać po odbyciu dodatkowych ćwiczeń wojskowych.

Prawdziwy rozkwit ośrodków kształcenia podchorążych rezerwy nastąpił w latach 1922-1939, w formie jednostek i szkół podchorążych rezerwy⁴⁷:

- Broni głównych:
 - Piechoty,
 - Kawalerii,
 - Artylerii,
- Lotnictwa i Marynarki Wojennej:
 - Lotnictwa i Wojsk Balonowych,
 - Marynarki Wojennej,
- Broni technicznych:
 - Saperów, saperów kolejowych i pionierów,
 - Łączności,
 - Broni pancernych,
- Służb:
 - Służby weterynaryjnej,
 - Piechoty Agricola (tzw. Tajna Podchorążówka).

Na uwagę zasługuje różnorodność szkół i ośrodków kształcenia oraz ich liczba. Uważam, że można użyć sformułowania powszechność kształcenia podchorążych rezerwy, gdyż w piechocie przy dywizyjnych pułkach piechoty realizowano trzydzieści kursów podchorążych rezerwy w latach 1935-1939.

Bibliografia

1. Drzewiecki Andrzej, *Profesura z morzem w tle, czyli rzecz o oficerach naukę w Akademii Marynarki Wojennej uprawiających*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń, 2007.
2. Kupisiewicz Czesław, *Podstawy dydaktyki ogólnej*, PWN, Warszawa, 1980.
3. Kwieciński Zbigniew, Śliwerski Bogusław, *Pedagogika*, PWN, Warszawa, 2004.
4. Nawrot Dariusz, *Akademia Marynarki Wojennej. Zarys dziejów 1922-2012*, Wydawnictwo Bernardinum Sp. z o.o., Gdynia, 2012.
5. Pieczywok Andrzej, *Edukacja dla bezpieczeństwa wobec zagrożeń i wyzwań współczesności*, AON, Warszawa, 2012.

⁴⁷ Zob. S. Rutkowski, *Zarys...*, s. 108-110.

6. Rostafiński Mieczysław, *Zarys historii rozwoju wojskowości w Polsce (992-1792 r.)*, Nakład księgarni Fr. Gutowskiego, Poznań, 1922.
7. Rutkowski Stanisław, *Zarys dziejów polskiego szkolnictwa wojskowego*, MON, Warszawa, 1970.
8. Satora Kazimierz, *Opowieści wrześnieowych sztandarów*, Instytut Wydawniczy Pax, Warszawa, 1990.
9. Stawecki Piotr, *Zarys dziejów wojskowości polskiej w latach 1864-1939*, MON, Warszawa, 1990.

Źródła internetowe

1. https://pl.wikipedia.org/wiki/Szkoła_Rycerska.
2. <http://rcin.org.pl/dlibra/docmetadata?id=45418>.
3. http://dlibra.bg.ajd.czyst.pl:8080/Content/3034/Historia_14_85.pdf.
4. <http://www.agad.archiwa.gov.pl/pomoce/KRz174.xml>.

EVOLUTION OF POLISH MILITARY EDUCATION AND TRAINING (part 1)

Abstract: The first part of the article covers the characteristics of outstanding Polish military education and training centers, first of all, their origins with special identification of reasons that created the basis to establish such organizational units and priorities of the curriculum assumptions and aims achieved in the course of teaching and training.

The indicated bibliography and on-line sources relating to the genesis and development of Polish military personnel education and training have guaranteed a reliable presentation of hallmarks which characterized particular periods of operation of the most classical didactic models in reference to the elements of the educational process.